
811.163.41"17"

811.163.41"282

091=163.41"17"

<https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch9>

Ирена Р. ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 18.11.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

ЈЕЗИК ЈЕРОМОНАХА АЛЕКСАНДРА – ПРИМЕР ДИГЛОСИЈЕ У НИШКОЈ СРЕДИНИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XVIII ВЕКА**

У овом раду биће речи о језику јеромонаха Александра, пострижника манастира Пећке патријаршије, који је својом руком исписао већину текста двају тефтера нишког храма Светог Николе, који садрже записе настале у периоду између 1727. и 1747. године.

Анализа језика поменутих тефтера треба да пружи увид у стање српскословенског језика из последње фазе његове званичне употребе у јужним српским областима, али и да укаже на низ црта народног говора писара, у циљу осветљавања језички стабилне диглосије током трајања читаве српскословенске епохе.

Кључне речи: тефтери, српскословенски језик, народни језик, диглосија, јеромонах Александар, XVIII век, Ниш.

1. Увод. Позната смена српске редакције старословенског језика руском редакцијом која је званично отпочела 1726. године под окриљем Српске православне цркве на земљишту Хабзбуршке монархије није истовремено захватила и јужне српске крајеве. Овоме у прилог говори и постојање значајних богослужбених књига са ових простора, као што су *Стихологија* (1736) и *Требник и месеџослов* (1737), писаних српскословенским језиком у Нишу руком јеромонаха Александра, пострижника Пећке патријаршије.¹

* irena.cvetkovic.teofilovic@filfak.ni.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Извори за проучавање српског језика на тлу југоисточне Србије у XVIII и XIX веку* (0-24-19), који се реализује при Огранку САНУ у Нишу. За потребе овога рада коришћен је материјал припремљен у оквиру пројекта *Речник српског језика XII–XVIII века*, који се реализује при Матици српској у Новом Саду.

¹ Више о овим двама рукописним богослужбеним књигама в. у радовима: Младеновић 1984–1985; Младеновић 1986; Младеновић 1994: 182–184.

Захваљујући томе да је у обе поменуте рукописне књиге јеромонах Александар оставио записе о себи као писару, као и Јовану Хаџи-Васиљевићу који је 1936. године објавио оба тефтера нишког храма Светог Николе у Нишу са два факсимила, није било тешко увидети да је управо ове тефтере, тј. делове у њима, писала, такође, рука јеромонаха Александра (Младеновић 1984–1985: 349).

Два тефтера нишког храма Светог Николе чувају се данас у Народној библиотеци Србије под сигнатурама Рс 60 и Рс 61, при чему су за потребе овога рада коришћени снимци оригинала.² Тефтери, иначе, садрже записе настале у периоду између 1727. и 1747. године, што се у највећој мери поклапа са временом владавине два нишка митрополита: Јоаникија (1712–1734) и Георгија Поповића (1735–1737).³ Подаци у тефтерима тичу се, као што је очекивано у списима ове врсте, трошкова и прихода у Нишкој митрополији, мада није занемарљив ни њихов историјски значај.

Језиком тефтѣрѣ нишког храма Светога Николе бавила се Јасмина Недѣлковић-Ковачевић (1996), при чему је прецизно идентификовала делове тефтѣрѣ који су писани руком јеромонаха Александра. У раду Јасмине Недѣлковић-Ковачевић, међутим, језик тефтѣрѣ анализиран је у целисти, узимајући у обзир особине заступљене и у деловима које су писале друге писарске руке. Осим тога, нису јасно издвојене српскословенске и народне језичке особине иако тефтери представљају леп пример различитих језичких реализација у оквирима хомогене диглосије, оствареним од стране једног човека – писара Александра Пећанина.

Основни циљ овога рада јесте утврђивање српскословенских и народних особина у деловима тефтѣрѣ нишког храма Светог Николе,⁴ исписаних руком јеромонаха Александра, који је, очито, био веома ангажован на различитим пословима у оквиру Нишке епархије.

2. СРПСКОСЛОВЕНСКЕ ОСОБИНЕ. Када је реч о српскословенским особинама, оне су нарочито заступљене у следећим деловима тефтѣрѣ:

- а) у оквиру временских одредница: лета г^ѣнна Рс 60 пк, ѿ^т мимоша^нша-го лета Рс 60 3б, того лета декември^на Рс 60 3б итд.;
- б) у устаљеним, формулаичним изразима: бѣди еи вечна паметь Рс 60 1а, бѣди емѧ вечна паметь Рс 60 89б, бѣди емѧ вечна радостъ Рс 61 7б и сл.;
- в) код имена богомоља и светитеља: ва црѣвъ нишкѧю ва храмъ сѣаго архиереа чѣдотворца х^ѣва николаа Рс 60 1а, ѧ прокѧплю црѣвъ сѣаго велико-мѧченика прокопина Рс 60 31б итд.;

² Снимке ми је уступила академик Јасмина Грковић-Мејџор, на чему јој овом приликом захваљујем.

³ В. поглавље: Нишка митрополија у XVIII веку (Историја Ниша I 1983: 239–242).

⁴ Записи у тефтерима припадају по својим особинама текстовима црквене администрације. Осим врло кратких записа о суми новца која је утрошена за одређене потребе или која се неком дугује за урађени посао, тефтери садрже и дуже делове који би се тешко могли окарактерисати као пословна писменост, већ се пре могу сврстати у историјску књижевност (Толстој 2004: 152–154).

- г) у називима празника: за васкрсьение Рс 60 7а, ѿочи сѣаго георгиа Рс 60 31а, на рождаѣтво хѣво Рс 61 9б итд.;⁵
- д) у дужим записима, који представљају описе историјских догађаја, какав је онај о обнови цркве у Прокупљу из 1734. године (Рс 61 14б–16а), затим текст посвећен сахрани протосинђела Серафиона 1735. године (Рс 61 7б–8а) или запис о приликама у Русији (Рс 60 8б).

2.1. У овим деловима анализираних тефтера уочене су поједине фонетске особине, које су познате српкословенским текстовима од XV века па све до краја употребе српске редакције старословенског језика (Младеновић 1977: 14–15; Јерковић 1984: 60–62): вокализација полугласника у *a* у тзв. књишким категоријама (2.1.1.), екавска замена јата (2.1.2.), вокално *p* (2.1.3.), српкословенски рефлeksi група **tj*, **dj* (2.1.4.), изостанак јотовања група *jm* и *jd* код облика глагола **idti* са префиксима (2.1.5), изостанак новог јотовања (2.1.6).⁶

2.1.1. Вокализација полугласника у *a* у тзв. књишким категоријама једна је од посебности српске редакције старословенског језика, позната споменицима од XV века (Младеновић 1977: 11–14). У анализираном материјалу присутни су примери вокализације полугласника у *a* у следећим случајевима:⁷

2.1.1.1 у старим предлозима **vъ* и **kъ*:

ва црѣвоу Рс 60 89б, ва храмъ Рс 60 89б, ва поне^елникъ Рс 61 14б,⁸ ка намъ Рс 61 14б и сл.

2.1.1.2. у старим префиксима **vъz-* и **sъ-*:

ѿ васкрсениу Рс 60 пк, инихъ ва^еточнихъ странаъ Рс 60 8б; саборъ Рс 61 7б, саслужитель Рс 61 7б итд.

2.1.1.3. у суфиксу **-bstvo*:

на рождаѣтво хѣво Рс 61 9б.

2.1.1.4. Осим српкословенског рефлeкса полугласника у тефтерима се јављају и примери са другачијом вокализацијом као: когда Рс 60 3б, тогда Рс 61 14б; црѣвоу Рс 61 14б; людемъ Рс 61 7б, који су познати под именом македонизми (Јерковић 1996: 128).

⁵ Уп. са сличним примерима у раду: Бјелаковић 2019: 93.

⁶ Нису забележени случајеви чувања вокалног *l* нити финалног *l* у облицима м. р. гл. придева радног (редовно: дѣжни Рс 60 7б, дѣжанъ Рс 60 28а; поставиоу Рс 61 7б, даоу Рс 60 3б, взеоу Рс 60 5а итд.). Финално *l* потврђено је само у речи поне^елникъ Рс 61 14б. У тефтерима нема ни примера са српкословенским групама *чр-* и *чт-* (за црѣвенъ чоухъ Рс 60 11а; щоу Рс 61 7б). Уочен је и само облик *сви*: сви се вчинише еданъ за дрѣвога емци Рс 61 14б.

⁷ Јеромонах Александар доследно је писао вокал *a* наместо старог полугласника у свим позицијама у речи, изузев, наравно, положаја на крају после сугласника, и у наведеним богослужбеним књигама – *Стихолозији* и *Требнику и месеѡслову* (Младеновић 1986: 105–108).

⁸ Уп. са народним обликом овог предлога у примеру: ѿ црѣвъ Рс 60 1.

2.1.2. Екавизам, као једна од основних карактеристика српскословенског језика, јавља се у следећим примерима:⁹

2.1.2.1. у основи речи:

вечна Рс 60 1а, достоверни Рс 61 7б, грешнимъ Рс 61 14б итд.

2.1.2.2. у Л јд. именица мушког и средњег рода -ѡ- промене:

по селе хо^аити Рс 60 31б,¹⁰ ва храмѣ Рс 61 7б.¹¹

2.1.2.3. у Д јд. личних заменица као у примеру:

себе за здравие Рс 60 1а.

2.1.2.4. у наставку -ех тврде заменичке промене:

ѡ^т техъ више--реченне^а при Рс 60 88б.¹²

2.1.2.5. у наставку за грађење компаратива:

при блаженнеишемъ Рс 61 14б.

2.1.2. Српскословенске текстове, као и штокавске говоре уопште, карактерише и чување вокалног *p*, што потврђују и следећи примери:

ѡ васкрсениу Рс 60 пк, пръвее Рс 60 пк, црѣковъ Рс 61 14б и сл.

2.1.3. Српскословенске групе *шт* и *жд* као рефлексии група **tj*, **dj* присутне су у следећим случајевима:

сѣпеникъ ѣ Рс 61 7б, ѡбше Рс 61 14б;¹³ ва ѡдеждахъ Рс 61 7б.

2.1.4. Изостанак јотовања група *jm* и *jd* код облика глагола **idti* са префиксима такође је присутан у језику јеромонаха Александра:

ѡтиде Рс 60 18б, приде Рс 60 31а, Рс 61 88б, при^аѡше Рс 61 14б и др.¹⁴

2.1.5. Изостанак новог јотовања регистрован је код глаголских именица на *-ије*: погребение Рс 61 7б, повелениемъ Рс 61 14б, помилованиемъ Рс 61 14б и сл., затим код именице здравие Рс 60 1а, као и у примеру: дианаконъ Рс 60 5а.

2.2. У деловима тефтера, писаним српскословенским језиком, могу се уочити и неке од морфолошких одлика српскословенског језика (Младеновић 1977: 4–5; Јерковић 1984: 62–64), као што су архаични наставци у декли-

⁹ Уп. са примером са јатом: на пресвѣтли праздникъ Рс 60 8б.

¹⁰ Овај пример могао би се протумачити и као Л мн. са *-e<-ѣхъ*, при чему је крајње *-x* испало.

¹¹ О наставку *-e<-ѣ* у Д јд. именица некадашње *-ā-* промене в. у т. 3.2.1.

¹² Заменички наставак *-ех* познат у генитиву множине сва три рода придева, присутан је и у другом српскословенским текстовима, а познат је и у косовско-ресавским говорима (Јовић 2011: 189).

¹³ Али: за свеће Рс 60 8а.

¹⁴ Уп. са примером: доѡше Рс 61 8а.

нацији именица (2.2.1.), поједини заменички облици (2.2.2.), српскословенски наставак *-ого* у Г јд. средњег рода придевских заменица (2.2.3.), наставак *-аго* у Г јд. мушког и средњег рода заменичко-придевске промене (2.2.4.), уопштавање наставка *-ому/-ему* у Д јд. заменичко-придевске деклинације (2.2.5.), одсуство асигматског аориста (2.2.6), присуство појединих непроменљивих речи (2.2.7.).¹⁵

2.2.1. Када је реч о деклинацији именица, архаични наставци долазе у малом броју примера.¹⁶

2.2.1.1. У једном примеру јавља се наставак *-и<-ы* у Г јд. именица женског рода *-ā*- промене:

ω^т претежани Рс 60 9б.

2.2.1.2. Једном је забележен и И јд. им. ж. р. на *-ју<-ѣ*:

своишмъ рокою (!) Рс 61 7б.

2.2.1.3. Наставак *-ом*, *-ем* у Д мн. потврђен је у следећим случајевима:

р̄ оѡка меса ѡнича^ромъ Рс 60 31а,¹⁷ сѣнникомъ за ѡпело Рс 61 7б; учреждение людемъ довольно Рс 61 7б.

2.2.2. Поједини заменички облици јављају се, такође, у српскословенском духу:

еи Рс 60 1а; емс Рс 61 7б; комс дати Рс 61 7б и сл.

2.2.3. Српскословенски наставак *-ого* у Г јд. средњег рода придевских заменица налазимо у примерима:

того лета Рс 60 3б, тогожде лета Рс 60 8б.

2.2.4. Наставак *-аго* у Г јд. мушког и средњег рода заменичко-придевске промене добро је потврђен:

ва дни цр^твѣющаго цѣра свѣтанъ махмѣта тѣрскаго Рс 61 14б, честитаго цѣра Рс 61 14б, ω^т его бгоданаго имениа Рс 61 7б и сл.¹⁸

2.2.5. Уопштавање наставка *-ому/-ему* у Д јд. заменичко-придевске деклинације такође је доминатна особина српске редакције (Младеновић 1977: 5; Јерковић 1984: 62):

¹⁵ У тефтерима, међутим, нема облика презенте, карактеристичних за норму српскословенског језика, нити се могу уочити особине, као што је наставак *-ми* у 1. л. мн. презенте атематских глагола или уопштавање наставка *-та* у 2. и 3. л. двојине сва три рода код глагола (Младеновић 1977: 5; Јерковић 1984: 63).

¹⁶ Примери са *-е<-ѣ* у Л јд. именица мушког и средњег рода *-ѡ-* промене већ су наведени у т. 2.1.2.2. О наставцима Д јд. именица некадашње *-ā-* и *-jā-* промене види више у т. 3.2.1.

¹⁷ Уп. са примером: и ѡничарима сто ѡка меса Рс 60 31а.

¹⁸ Уп. са примерима: свега тога више пи^анога Рс 60 1б, ω^т старога дѣга Рс 60 5б, ω^т старога хака Рс 60 16б и др.

и дрвгомъ Рс 60 ба, взесмо старомъ Рс 60 9а, ишаникию нишкомъ и белоцркъвенскомъ Рс 61 14б итд.

2.2.6. Норма српскословенског језика подразумева одсуство форми асигматског аориста (Младеновић 1977: 5; Јерковић 1984: 62), те у тефтерима налазимо само форме млађег и старијег сигматског аориста:

дадохъ Рс 60 24а; предадоше Рс 60 1б, при^аѡше Рс 61 14б; взехъ Рс 60 11б; взеше Рс 61 14б, вчинише Рс 61 14б и сл.

2.2.6.1. У 1. л. мн. аориста није потврђен српскословенски наставак -*хом*, већ само наставци -*хмо*¹⁹ и -*смо*:²⁰

почехмо Рс 60 1а, дадохмо Рс 60 24а; ѡстасмо Рс 60 3б, взесмо Рс 60 5б, сатворисмо Рс 61 7б итд.

2.2.6.2. По српскословенској норми долази глагол: бистъ Рс 60 2а.

2.2.7. Међу непроменљивим речима издвајамо српскословенске прилоге: *когда* Рс 60 3б, *тогда* Рс 61 14б; *паки* Рс 61 7б, као и *предлоге*: *ѡ^т* Рс 60 3б, *ва* Рс 61 7б и *посреде* Рс 61 7б.

3. НАРОДНЕ ОСОБИНЕ. Поред општијих штокавских српских народних фонетских и морфолошких црта, у деловима тефтѣр̃а нишког храма Светог Николе, исписаних руком јеромонаха Александра, јављају се и поједине особине народног језика које указују на провенијенцију писара. Ове особине јављају се најчешће у оним деловима тефтѣр̃а у којима се говори о приходима и расходима Нишке митрополије. То су, по правилу, кратки записи, тј. белешке које се тичу новца, разних животних потреба, намирница, одевних предмета и сл. Записе одликује присуство облика аориста, који уноси живост, као и честа употреба енклитичког облика датива личне заменице за 1. л. јд., што овим кратким забелешкама даје лични тон и приближава их разговорном стилу.

3.1. Када је реч о народним особинама у проучаваним деловима тефтѣр̃а, чија је основица призренско-тимочки дијалекат, пажњу привлаче следеће фонетске одлике: прелазак полугласника у *о* (3.1.1.), екавска замена јата (3.1.2.), судбина вокалног *р* (3.1.3.), замена вокала (3.1.4.), сугласник *ѣ* (3.1.5.), судбина сугласника *х* и групе *хв*- (3.1.6.), судбина финалног *л* (3.1.7.), померање артикулације сугласника *ч* (3.1.8.), метатеза (3.1.9.), фонетизам позајмљеница (3.1.10.).

3.1.1. У језику тефтѣр̃а није пронађен ниједан пример чувања полугласника. У једном случају, међутим, полугласник који није под акцентом, у окружењу лабијала, прелази у *о*, што карактерише призренско-тимочки дијалекат (Белић 1999: 108):

есомъ Рс 60 15б.²¹

¹⁹ Наставак -*хмо* у 1. л. мн. аориста представља у српскословенском иновацију у духу штокавског наречја, која се у различитом степену јавља у свим српскословенским споменицима (Јерковић 1984: 63).

²⁰ Наставак -*смо* познат је косовско-метохијским говорима у оквиру призренско-јужноморавског говорног типа (в. Реметић 1996: 504), док призренско-тимочке говоре, у принципу, карактерише наставак -*мо*<-*хмо* (Белић 1999: 365).

²¹ Али: осамъ Рс 61 12а.

3.1.2. О екавском рефлексу јата у српскословенском језику јеромонаха Александра већ је било речи у т. 2.1.2. Овде напомињемо да доследну екавизацију срећемо и у одричном облику глагола *јесам*:

несѧ платили Рс 60 5а.²²

3.1.3. Присуство вокалног *p*, о којему је било речи у т. 2.1.3. карактерише и делове текста писане народним језиком:

црњи връѧ Рс 60 88б, изь црњатова Рс 61 1б, крѧчимирски Рс 61 2а итд.²³

Као што се из наведених примера види, вокално *p* означено је најчешће са *рѧ*. У једном примеру налазимо облик даржати Рс 60 1а, у коме је извршена девокализација вокалног *p*. С. Реметић у говору Призрена налази пример *дʰрѧжи*, где се полугласнички део изговара „овлашно”, при чему нема примера његове пуне вокализације (1996: 375). Доследност у писању *a* наместо некадашњег полугласника, осим на крају речи, у језику јеромонаха Александра (уп. т. 2.1.1.), наводи на помисао да се у овом примеру ипак крије одређена дијалекатска специфичност, а не, евентуално, писарска грешка.

3.1.4. Замена вокала јавља се доследно код именице *чарапе*: в чивта чораве Рс 60 4б,²⁴ као и имену манастира Зограф: 8 звграфѧ монѧѧтирѧ Рс 61 8а.

3.1.5. Сугласник *ф* у анализираној грађи показује велику стабилност, нарочито у личним именима и турцизмима:²⁵

хаѧи ефтовѧ синѧ Рс 60 3а, даѧосмо стефанѧ Рс 60 6а; ѧвѧра туфекѧина Рс 61 15а, рѧфѧти Рс 60 91б и сл.

3.1.5.1. Колебање налазимо у примерима: в чифта чораве Рс 60 5б : две чивта рѧкавице Рс 60 4б, где се *ф* у другом случају замењује са *в*.

3.1.5.2. Уместо лексеме *кафа*, у језику јеромонаха Александра налазимо само *кахва*: по ѡке кахве Рс 60 31бб, према турском језику (<*kahve* (Шкаљић 1966: 381)).

3.1.6. Сугласник *х* се добро држи у свим позицијама у речи:²⁶

хаидѧци Рс 60 9а, за халине Рс 60 10а; николе филибелие снахе Рс 60 7б, за чоха Рс 60 9а; дадохѧ Рс 60 9б, послахѧ Рс 61 89а итд., док група *-хв-* прелази у *ф*: ѧфѧтише ги Рс 60 9а. Именица *фауда* (Рс 61 89а), међутим, забележена је и у облику *хвауда*: даѧмо исакѧ хваидѧ Рс 60 25б.

²² Уп. и примере доследне екавизације у вези са именицама на *-а* дате у т. 3.2.1.

²³ У примеру: ѧ кабла ипо рѧи Рс 60 8б, ради се о појави секундарног вокалног *p*.

²⁴ Уп. у турском *çorap*: (Шкаљић 1966:164).

²⁵ У оквиру призренско-тимочке области овакву стабилност показују само говори Призрена и Ораховца (Реметић 1996: 400).

²⁶ У призренско-тимочким говорима сугласник *х* је темељито уклоњен из фонолошког система (Белић 1999: 173). Стабилност сугласника *х* у језику јеромонаха Александра, може бити значајан податак за историјску дијалектологију, али и указивати на утицај српске редакције старословенског језика, којом је овај писар добро владао.

3.1.7. Већ је указано на то да финално *-л* доследно прелази у *-о* у облицима м. р. радног глаголског придева (в. ф. 6). Само у једном примеру забележен је прелазак финалног *-л* у *-а*:

шо самъ дава за ћирѣ Рс 60 24а.²⁷

3.1.8. Померање артикулације сугласника у групи *чр*, познато говорима призренско-тимочке дијалекатске области (Белић 1999: 183), запажено је у два примера:

и за црѣшне ѣ пара Рс 60 9а, ѿ^т прецрешне Рс 60 9б.

3.1.9. Метатеза је забележена више пута код именице *лозје*, као у примеру: копасмо лоизе Рс 60 ба.

3.1.10. Када је реч о позајмљеницама, запажено је да њихов фонетски лик често одговара оригиналу:

за перѣ ѿ^т павуна Рс 60 1ба (према итал. *ravone*), тастаментъ Рс 61 7б (према лат. *tastamentum*), за трапезу Рс 61 7б (према грч. *τράπεζα*), монаѣтирь Рс 61 8а (према грч. *μοναστήριον*).

3.2. Међу морфолошким одликама уочене су следеће дијалекатске особине: Д јд. именица некадашње *-ā/-ja-* промене на *-е* (3.2.1.), Д. мн. именица ж. р. на *-ами* (3.2.2.), очуван датив именица мушког и средњег рода на *-у* (3.2.3.), у И јд. нарушен однос наставака тврде и меке промену у корист тврде промене (3.2.4.), А мн. именица м. р. на *-е* (3.2.5.), појава аналитичких облика (3.2.6.), наставак *-ема* у дативу множине заменичко-придевске промене (3.2.7.), наставак *-ле* у множини партиципа претерита пасива (3.2.8.), поремећај у грађењу аориста и имперфекта (3.2.9.).²⁸

3.2.1. Наставак *-е<ѣ* у Д. јд. именица некадашње тврде *-jā-* промене, уопштен је и код именица некадашње *-jā-* промене у језику јеромонаха Александра, као у суседним косовско-ресавским говорима:

церибаше Рс 60 пк, воиводе Рс 60 пк, кадие Рс 60 пк, бабе милице Рс 60 1 итд.²⁹

3.2.2. Забележен је два пута облик Д мн. именица ж. р. са наставком *-ами*:

булами шо су вражале ѣ г^рша Рс 60 9а, и рабациамаи шо су га превезли Рс 60 12а,³⁰

који Р. Младеновић проналази у сиринићком и подгорском говору (2016: 80), као и говору села Гатње (2013: 201).

²⁷ О партиципима на *-ја* у призренско-јужноморавском говору и пореклу овог наставака „ту негде“ око Призрена в: Белић 1999: 382–383. Уп. са примерима: *доша, иша, тека* и сл. у призренском говору (Реметић 1996: 420).

²⁸ Морфолошким дијалекатским одликама додајемо и усамљени енклитички облик заменице *ги* у већ наведеном примеру: *ѣфатише ги* Рс 60 9а. Уп. Белић 1999: 283.

²⁹ Белић истиче да је ова особина у призренско-јужноморавски говор унета споља, али није свуда подједнако заступљена (1999: 245). Метохијско-косовско-сиринићком ареалу придружују се у овој особини и сретечки, подгорански и горански говори (Младеновић Р. 2016: 80).

³⁰ Уп. са обликом: и рабациамаи шо су возили Рс 60 12а.

3.2.3. Датив именица мушког рода, очуван је у призренско-јужноморавском говору, нарочито у говору Ниша, а као црта која је донета са терена косовско-ресавског дијалекта (Белић 1999: 243):

хвсеинь бегв Рс 60 пк, стефанв јарменлиє Рс 60 ба, попв бое Рс 60 9а итд.

3.2.4. Код именица мушког рода у И јд. нарушен је и однос наставака тврде и меке промене у корист тврде промене:

сасъ алеџинцемъ и с ражномъ Рс 60 86б, с темесѡмомъ Рс 61 89а.³¹

3.2.5. Акузатив множине им. м. р. на -е познат је призренско-јужноморавским говорима (Белић 1999: 237):

за чибуце Рс 60 6б, за момце Рс 61 92б, за њстеце Рс 61 92б.³²

3.2.6. Поред очигледних примера синтетичке деklinације, наводимо и низ примера аналитизма:

ω^т ђуревацъ Рс 60 9б, на иовшв изъ нагоданске махале ѡсташе ѱ гроша Рс 61 2а, ѡ мекишъ на станчѡ ѳ гроша Рс 61 3а итд.³³

3.2.7. Као особеност заменичко-придевске деklinације издвајамо наставак -ема у дативу множине у примерима:

проквпскема агаларима и лесковачкема Рс 60 11б, нишкема варошанима Рс 60 17б.³⁴

3.2.8. Појаву наставака -ле у множини партиципа претерита пасива Белић проналази само у најјужнијем делу призренско-јужноморавског говора и тумачи је утицајем македонског језика (1999: 400):

стефа^и и попъ антоние... сва^ибице шо ѡв платиле р̄ к̄ а Рс 60 5а.³⁵

3.2.9. Са имперфекатским наставком -ше забележени су примери аориста у 3. л. јд.:

и ка^е ѡти^е елчина на илицу понеше м̄ ѡка вина Рс 60 31а, ѡде терцоманъ на илицу и ѡднеше ѳ̄ ѡка вина Рс 60 31а.³⁶

4. ЗАКЉУЧАК. Тефтери нишког храма Светога Николе, при чему су овде анализирани делови исписани руком јеромонаха Александра, пример су

³¹ Највероватније је наставак -ом у очуваном инструменталу настао под утицајем облика заменичко-придевске промене, при чему је у призренско-тимочком дијалекту нарушен однос наставака тврде и меке промене (Белић 1999: 294).

³² М. Павловић истиче да је ову карактеристичну црту косовско-ресавског дијалекта бележио и у Призрену, као и у говору источног Косова, тј. Јањева, док се не среће у сретечком говору (1970: 73–74).

³³ Већи број примера наведен је у раду: Недељковић Ковачевић 1996: 241.

³⁴ Уп. са сличним примерима у српском призренском говору (Реметић 1996: 496).

³⁵ Тако је у читавом пограничју призренско-јужноморавског говорног типа: врањски крај, прешевско-бујановачка зона, Призрен, Ђаковица, Ораховац (Реметић 2004: 119).

³⁶ Уп. са примером: *набодеше се* (Белић 1999: 357).

још увек присутне диглосије у јужним српским крајевима, иако на северу, због увођења рускословенског језика у црквену употребу, од тридесетих и четрдесетих година XVIII века можемо говорити о постојању полиглосије (Бјелаковић 2019: 96). Диглосија се огледа у истовременом егзистирању српскословенских и народних особина (општештокавских и дијалекатских), иако тефтери као целина припадају рубрици пословне писмености, коју карактерише изразита национална обојеност.

Тефтери су омогућили праћење појединих црта српске редакције старословенског језика, као што су: вокализација полугласника у *a* у тзв. књишким категоријама, екавска замена јата, наставак *-ago* у Г јд. мушког и средњег рода заменичко-придевске промене, уопштавање наставка *-ому/-ему* у Д јд. заменичко-придевске деклинације или одсуство асигматског аориста.

С друге стране, народна основица језика јеромонаха Александра указује на призренско-тимочки дијалекат (пре свега, присуство примера аналитичке деклинације), прецизније на призренско-јужноморавски тип призренско-тимочног дијалекта³⁷ и то на његов најјужнији део (нпр. наставак *-e* у Д. јд. именица на *-a*, присуство наставка *-смо* у 1. л. мн. аориста или наставак *-ле* у множини партиципа претерита пасива), а поједине дијалекатске црте региструју савремени проучаваоци призренског говора (као нпр. девокализација вокалног *p*, стабилност фонеме *φ*, наставак *-ема* у дативу множине заменичко-придевске промене), тј. говора сиринићке жупе, јужнокосовског села Гатње, као јужнометохијског подгорског говора (Д мн. именица ж. р. са наставком *-ами*).³⁸

Подробнија проучавања српскословенског и народног језика јеромонаха Александра тек треба да уследе. Осим указивања на позне особине српске редакције старословенског језика, требало би утврдити и све језичке црте од интереса за историјску дијалектологију, имајући у виду значај који је за лингвистичка проучавања имала доста млађа грађа из Призрена Димитрија Чемерицића. Својим ангажовањем на разним пословима у Нишкој митрополији овај писар то, свакако, заслужује.

ИЗВОРИ

Рс 60: *Тефтер нишког храма Светог Николаја*, 1727. Археографско одељење Народне библиотеке Србије.

Рс 61: *Тефтер нишког храма Светог Николаја*, 1728–1737. Археографско одељење Народне библиотеке Србије.

³⁷ Треба имати у виду да ово тврђење не поткрепљују примери чувања полугласника, нити примери у којима вокално *л* има другачији рефлекс од у. Изостаје, такође, и потврда наставка *-ја* у облицима м. р. гл. придева радног.

³⁸ У науци је овај ареал назван и метохијско-косовски поддијалекат призренско-јужноморавског дијалекта (Младеновић Р. 2012: 45).

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1999:** А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије. Изабрана дела Александра Белића*, 9, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бјелаковић 2019:** И. Бјелаковић, Језик докумената Архива Српске православне епархије будимске у Сентандреји (прва половина XVIII века), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 48/1, 89–101.
- Историја Ниша I 1983:** *Историја Ниша I. Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године*, Ниш: Просвета, 239–242.
- Јерковић 1984:** В. Јерковић, Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему, *Југословенски семинар за стране слависте*, 33–34, Задар, 55–66.
- Јерковић 1996:** В. Јерковић, Фонетске и морфолошке црте *Стихологије* Кипријана Рачанина, у: М. Вуксановић (ур.), *Стихологија Кипријана Рачанина. Тирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. VI, Нови Сад: Матица српска, 123–148.
- Јовић 2011:** Н. Јовић, *Језик хиландарског медицинског кодекса*, Ниш: Филозофски факултет.
- Младеновић 1977:** А. Младеновић, Напомене о српскословенском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XX/2, 1–20.
- Младеновић 1984–1985:** А. Младеновић, Још један „Рукопис Александров”, Београд: *Археографски прилози*, 6–7, 347–354.
- Младеновић 1986:** А. Младеновић, Српска редакција старословенског језика – неке особине из текстова XVIII века, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXIX/1, 103–112.
- Младеновић 1994:** А. Младеновић, Напомене о језику неких писаних споменика из Ниша и Пирота у XVIII и XIX веку, у: П. Ивић и др. (ур.), *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филозофски факултет, 181–187.
- Младеновић Р. 2012:** Р. Младеновић, Флексија и аналитизам именица на -а у говору јужнокосовског села Гатње, *Јужнословенски филолог*, LXVIII, 27–47.
- Младеновић Р. 2013:** Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*, Београд: Институт за српски језик.
- Младеновић Р. 2016:** Р. Младеновић, Лингвогеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора, *Јужнословенски филолог*, LXXII, 3–4, 67–91.
- Недељковић Ковачевић 1996:** Ј. Недељковић-Ковачевић, О језику тефтера нишког храма Светог Николе, Београд: *Археографски прилози*, 18, 229–251.
- Павловић 1970:** М. Павловић, *Говор Јањева*, Нови Сад: Матица српска.
- Реметић 1996:** С. Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици), *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, 333–614.

- Реметић 2004:** С. Реметић, Српски народни говори Косова и Метохије у светлу међујезичке и међудијалекатске интерференције, *Јужнословенски филолог*, LX, 113–123.
- Толстој 2004:** Н. И. Толстој, *Студије и чланци из српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска.
- Шкаљић 1966:** А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Ирена Р. Цветкович Теофилович

ЈАЗИК ИЕРОМОНАХА АЛЕКСАНДРА – ПРИМЕР ДИГЛОСИЈЕ У НИШСКОЈ СРЕДЕ
У ПЕРВОЈ ПОЛОВИНИ XVIII ВЕКА

Резюме

У настојашој рабоу рассматриваеуа јазуи иеромонаха Александра, пострижника монастиря Печској патриаршии, коуорый собстоенноу рукоу напсиал боульшиноство текста двуа тетрадеа храма Святоу Никоуы в городе Ниш, содеруащих записи из периода с 1727 по 1747 гг.

Цель анализа упомянуах тетрадеа заклуаалась в том, абы указать на существование в јазуковом отношении стабилноу диглоссиа на протуаении всей сербскославянскоу эпохи. В этом смысле представлено состояние сербскославянскоу јазука на последнем этапе его официалноу исполуования в јужных сербских областях, причем указан и ряд характеристик народноу речи писаря, коуорые зааастую относятса к метохийско-косовским призренско-јужно-моравским говорам, т.е. говорам города Призрена и диалектиаескоу территории к востоку и северо-востоку от Призрена.

Клуаевоу слова: тетради, сербскославянский јазуи, народный јазуи, диглоссиа, иеромонах Александр, XVIII век, Ниш.